خسارت‌های ناشی از آلودگی‌های نفتی بر محیط زیست از منظر حقوق و اخلاق زیست محیطی

سهراب سلیم زاده، دکتر سوده شاملو*
گروه حقوق بین الملل، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران جنوب،تهران، ایران
(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۱/۱۴، تاریخ پذیرش:۱۴۰۰/۰۳/۱۷)

مقاله مروری

چکیده

زمینه: انسان برای حفظ محیط زیست پیرامون خود ملزم به رعایت اخلاق زیست محیطی است بر این اساس در حقوق قوانینی برای حفظ محیط زیست تنظیم شده است. متاسفانه آلودگی‌های نفتی در سال‌های گذشته تأثیرات منفی بسیاری بر محیط زیست کره زمین داشته است، بر همین اساس کشورهای مختلف در طول سالهای متمادی با وضع قوانین جدید منطبق با اخلاق زیست محیطی به بررسی و تصمیم گیری در این مورد پرداخته اند. بسیاری از تصمیمات با قوانین بین‌المللی همپوشانی داشته و به مرور زمان جزئی از قوانین بین‌المللی گشته و بسیاری از آرا و تصمیمات به علت ضعف حقوقی و ساختاری تأثیر مثبتی را در پی نداشته است. در این مقاله به بررسی پرونده‌های آلودگی نفتی در حقوق داخلی ایران و مطابقت آن با آموزه‌های حقوقی و اخلاقی زیست محیطی پرداخته شده است.

نتیجه گیری: قضات محاکم ایران ملزم اند بر اساس قوانین داخلی که منبعث از اصول فقهی و اخلاقی است و همچنین کنوانسیون‌های بین‌المللی که براساس آن اصول قانون اساسی و مواد قوانین عادی تصویب و جایگاهی هم‌عرض با قانون دارند به اختلافات رسیدگی کنند. متاسفانه، با توجه به آرای صادره از محاکم ایران این نتیجه استنباط می‌شود که عموم آرا اصول حقوق محیط زیست و و هم چنین اصول اخلاق زیست محیطی را رعایت نکرده‌اند و تأثیری بر توسعه هنجارهای زیست محیطی پیشگیری و جبران خسارت آلودگی‌های نفتی نداشته اند.

کلیدواژگان: اخلاق زیست محیطی، حقوق محیط زیست، جبران خسارت، آلودگی‌های نفتی

سرآغاز

امروزه تضمین حفاظت از آلودگی محیط زیست دریایی[۱] در برابر پیامدهای عملیات پر مخاطره فراساحلی صنایع نفتی[۲] (اعم از اکتشاف، حفاری و استخراج و کشتیرانی (حمل و نقل دریایی محموله های نفتی)، یکی از جدی ترین موضوعات در نظام های حقوقی داخلی و بین‌المللی است؛ وقوع حوادث نفتی بزرگ که در نوع خود، فاجعه زیست محیطی به حساب می‌آید، زنگ خطر را برای تمامی ذینفعان این حوزه، اعم از حکومت‌ها و قانونگذاران، صنایع ذی ربط، سهامداران، کارگزاران و مردم به صدا در آورده است. در دهه‌های اخیر، بسیاری از کنوانسیون های بین المللی، لزوم ارتقای سطح ایمنی در حوزه های عملیاتی صنایع انرژی را مدنظر قرار داده که در ارتقای سطح ایمنی تا حدودی تأثیرگذار بوده اند. کشورهای مختلف با توجه به قوانین داخلی خود و با معیار قراردادن قوانین بین الملل به بررسی این حوادث و جبران خسارت در این زمینه ها می‌پردازند. کشور ایران با توجه به سطح بالای منابع نفتی و فرآورده های آن در جهان یکی از کشورهای درگیر با مسأله جبران خسارت در حقوق محیط زیست[۳] می‌باشد.

یکی از راه حل‌های ریشه‌ای برای مهار بحران‌های زیست محیطی از طریق مبانی اخلاق ادیان و آموزش و توسعه آن می‌باشد. ریشه‌های مشترک اخلاقی برای توجه و توجیه بشر به حفظ محیط زیست جهت دستیابی به کمال، سعادت دنیوی و اخروی در ادیان آسمانی (یهودیت، مسیحیت و اسلام) و حتی ادیان غیر الهی (بودا، هندو و ...) قابل طرح می‌باشد. اصول مشترک اخلاق زیست محیطی می‌تواند جهان شمول باشد و با فرهنگ سازی چه از طریق آموزش ، تبلیغ رسانه ای و ... نهادینه گردد. اخلاق زیست محیطی باید جامعه بشری را در هر قوم و ملیت مخاطب قرار داده و از این طریق منابع زیست محیطی تخریب شده یا در حال تخریب را نجات دهد (۱).

در این مقاله تلاش شده با طرح مسائل حقوق بشر[۴]، اخلاق زیست محیطی[۵] و مصادیق حقوق بشر در حفظ محیط زیست، به ارزیابی خسارت‌های ناشی از حوادث آلودگی‌های نفتی بر محیط زیست پرداخته

نویسندهٔ مسئول: نشانی الکترونیکی: sou.shamlou@gmail.com

فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفدهم، شماره ۲، ۱۴۰۱

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

شود و میزان مطابقت آن با آموزه‌های حقوقی و اخلاقی زیست محیطی بررسی و تبیین گردد.

مفهوم اخلاق زیست محیطی

اخلاق زیست محیطی یکی از شاخه‌های فلسفه کاربردی است که با ارزش‌ها، باورها و گرایش‌ها سر و کار دارد و در بهترین حالت می‌توان آن را یک فرآیند اصول نهاد در نظر گرفت که به دنبال ارائه راه حل‌های اخلاقی برای مشکلات زیست محیطی از طریق پیوند علوم مختلف با گرایش‌های اجتماعات انسانی است(۲). اخلاق زیست محیطی با دغدغه‌های جهانی سر و کار دارد؛ مانند: رابطه انسان با محیط زیست، درک انسان نسبت به مسئولیت در برابر محیط زیست و تعهد به حفظ منابع برای نسل‌های آتی. این در حالی است که آلودگی‌های زیست محیطی، استفاده از منابع زمین، تولید و توزیع غذا، تولید و مصرف انرژی، صیانت از حیات وحش و تنوع گونه ای نیز در گستره و حوزه اخلاق زیست محیطی جای دارند (۳-۶).

به عبارت دیگر اخلاق زیست محیطی، مشتمل بر مجموعه‌ای از گزاره‌های اخلاقی و بایسته‌های ارشادی در زمینه محیط زیست طبیعی و انسانی است که یکی از اهداف آن ایجاد رابطه‌ی معنوی با طبیعت و محیط زیست انسانی و بهبود ضمانت اجرای قواعد شناسایی شده در زمینه محیط زیست طبیعی و انسانی در وجدان انسان‌هاست (۷ و ۸). امروزه ضرورت تدوین اصول اخلاق زیست محیطی که به آرمان‌های اخلاقی — معنوی توجه داشته باشد و در عین حال، توسعه و بهبود زندگی مادی را نیز در بر گیرد جدی تر از هر زمان دیگر احساس می‌شود.

مفهوم آلودگی‌های نفتی

آلودگی نفتی[۶] یکی از مصادیق آلودگی‌های زیست محیطی می‌باشد که تقریباً یک پیامد اجتناب ناپذیر از افزایش سریع جمعیت است که بر پایه تکنولوژی نفت قرار دارد. استفاده از منابع نفتی بدون وقفه در مقیاس بزرگ، به طور عمده در حال افزایش است و یکی از بزرگ ترین دلایل آلودگی می‌باشد. آلودگی نفتی همیشه خطرناک و مرگبار بوده است زیرا به دلیل کندی تجزیه و قابلیت انتشار سریع به همه جا سرایت می‌کند و سالانه بیش از ۱۰ میلیارد تن مواد زائد از قبیل نمک، سموم شیمیایی و ترکیبات مختلف نفتی به آب‌ها و دریاهای جهان وارد می‌شود (۹ و ۱۰) کشور ایران به خصوص منطقه خلیج فارس از مناطق مهم نفت خیز جهان به شمار می‌آید. بزرگ‌ترین تانکرهای جهانی نفت خام را از طریق آب‌های محدود و کم عمق خلیج فارس به سرتاسر نقاط جهان منتقل می‌نمایند. این ناحیه از مراکز اصلی اکتشاف و تولید نفت جهانی به شمار می‌رود . جمعیت در این نقطه بطور شدیدی وابسته به آبهای خلیج فارس به عنوان منبعی از تجارت و غذاهای دریایی است. این ناحیه همچنین دارای منابع اکولوژی مهمی می باشد و به عنوان محل زندگی چندین گونه در معرض انقراض به شمار می رود. باوجود تلاش دست اندرکاران در امور لکه های نفتی، نفت اثرات منفی زیست محیطی متعددی را وارد می نمایند. از جمله پرندگان دریایی و آبزیان خط ساحلی که آلوده به نفت هستند ممکن است در معرض صدمات جبران ناپذیری قرار گیرند. همچنین این آلودگی‌های نفتی تاثیراتی را بر اقتصاد منطقه داشته است؛ چنانچه ماهی‌گیران منطقه قادر به ماهی‌گیری با تورهای آغشته به نفت نیستند. نظر به اهمیت رو به رشد صنعت گردشگری، آلودگی نفتی می‌تواند مانع بازدید گردشگران از این منطقه باشد. همچنین پاکسازی صورت پذیرفته از این آلودگی‌ها نیز می‌تواند هزینه‌های سنگینی بر دولتها تحمیل کند(۱۱). در نگاره ۱ نیز تاثیرات مخرب آلودگی های نفتی بر اکوسیستم دریا به نمایش درآمده است.

مفهوم حقوق محیط زیست

حقوق محیط زیست به حقوقی گفته می‌شود که به مطالعه قواعد حقوقی موجود در زمینه محیط زیست می‌پردازد و به عبارت دیگر، حقوق محیط زیست، حقوق مرتبط با محیط زیست است. به سخن دیگر یک حقوقدان باید با توجه به محیطی که در آن زندگی می‌کند به تجزیه و تحلیل واقع بینانه، جدی و علمی مسائل زیست محیطی بپردازد و به این علت، حقوق محیط زیست باید بر طبق معیاری که به دنبال هدف و غایت است تعریف شود. این حقوق به وسیله ی محتوایش به سلامت عمومی و حفظ تعادل اکولوژیک[۷] کمک می‌کند و برای حفاظت از محیط زیست بوجود آمده است (۱۳ و ۱۴).

محیط زیست یک حقوق خنثی نیست، بلکه تعهد به نتیجه در آن مستتر است. اگر هدف واقعی و مؤثر حقوق محیط زیست حفاظت از طبیعت و منابع آن، مقابله با آلودگی‌ها و آفات و اصلاح کیفیت زندگی نباشد در حقیقت به وظایف خود عمل نکرده است . تأیید این هدف و تأکید بر آن به این نتیجه منتهی می‌شود که متأسفانه مشاهده می شود که حقوق محیط زیست در موقعیت کنونی اش با هدفی که به آن نسبت داده می شود، مطابق نیست . البته همیشه انحرافات و ... وجود دارد، چرا که این حقوق با چنین هدفی، با منافع اقتصادی موجود در پشت برخی حقوق اجتماعی (حقوق مالکیت ، آزادی تجارت و صنعت و ...) تعارض می‌یابد. به گفته دپاکس: «هدف حقوق محیط زیست حذف یا محدود کردن تأثیر فعالیت های انسانی بر روی عناصر یا محیط های طبیعی است» و از نظر ساوی : «حقوق محیط زیست تنظیم کننده قواعد و فعالیت هاست تا بتواند صدماتی را پیش بینی کند که انسان ها ممکن است به کیفیت محیطی وارد سازند که در آن وارد می‌شوند» (۱۵).

اصول مشترک اخلاق زیست محیطی با حقوق محیط زیست

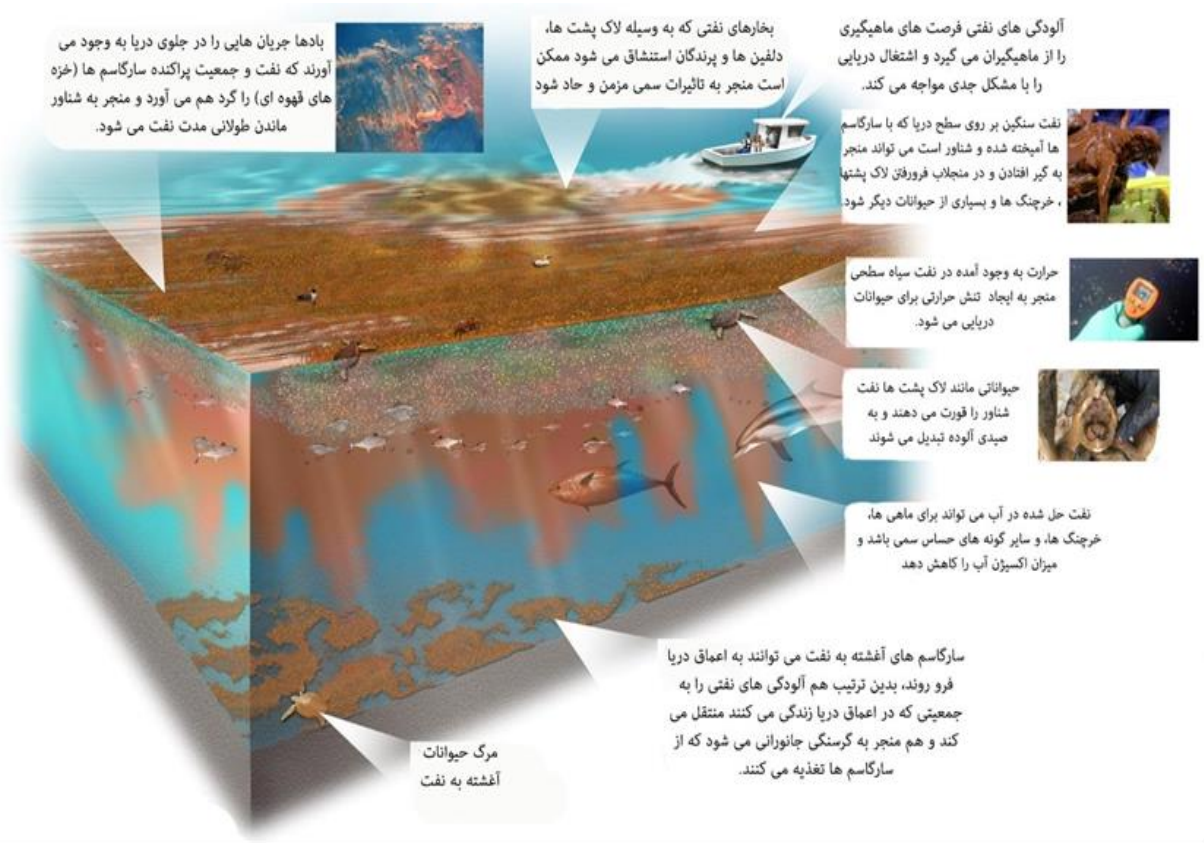
امروزه ضرورت تدوین اصول اخلاق[۸] زیست محیطی که به آرمان‌های اخلاقی – معنوی توجه داشته باشد و در عین حال توسعه و بهبود زندگی مادی را نیز در بر گیرد، جدی‌تر از هر زمان دیگر احساس می‌شود. چنین مجموعه‌ای از اصول و مبانی نمی‌تواند بدون در نظر گرفتن مبانی هستی شناسی، انسان شناسی و اصول معنوی به نحو جامع به صورت فردی یا گروهی تدوین گردد. دو اصل اخلاقی اساسی که منشا تدوین مولفه های حقوقی محیط زیست بوده اند عبارتند از:

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

۱. **اصل تعدیل غرایز و خواسته‌های انسان در عرصه محیط زیست:** وجود انسان، دربردارنده مجموعه‌ای از سلسله غرایز و تمایلات درونی است که زندگی انسان بر آن‌ها استوار است. اگر روزی این تمایلات از انسان گرفته شود، انگیزه حیات از او سلب می‌گردد و سرانجام نسل وی به نابودی می‌گراید. ولی این غرایز در صورتی وسیله سعادت و موجب خوشبختی جامعه انسانی است که در به کار بردن آن‌ها، از هر نوع افراط و تفریط خودداری شود و به اصطلاح خواسته‌های درونی او تعدیل گردد و به طرز صحیحی رهبری شوند (۱۵). این اصل که یک اصل اخلاقی است در حقوق محیط زیست نیز مورد استفاده قرار گرفته است.

۲. **اصل ارائه آموزش و پرورش اخلاق زیست محیطی:** تفکر اخلاقی به رفتار اخلاقی منجر می شود . از سوی دیگر، برای شناخت و آگاهی از روحیات و صفات افراد ، طرز رفتار آن‌ها مورد بررسی قرار می گیرد (۱۶). بنابراین تفکر و رفتار ارتباطی دو سویه با هم دارند و بی شک برای دستیابی به تفکر و رفتار اخلاقی آموزش رفتار اخلاقی و پرورش تفکر اخلاقی نیاز است. در حیطه اخلاق زیست محیطی نیز به آموزش و پرورش اهمیت زیادی داده می شود از همین رو یکی از اصول اصلی در حقوق محیط زیست اصل ارایه آموزش و پرورش اخلاق زیست محیطی است. اخلاق زیست محیطی با پشتوانه معنوی و دینی در عین حال که به ارتباطات انسان با طبیعت معنی می‌بخشد، این ارتباطات را آرمان ساز، شورانگیز و تعهد آور می‌نماید. چنین اخلاقی پایه و اساسی برای تعهد و التزام و مسئولیت است.



نگاره ۱: تاثیر آلودگی نفتی بر اکوسیستم دریا(۱۲)

نظریه های بنیادین در رابطه با مسئولیت اشخاص در قبال خسارات زیست محیطی و تحلیل آنها در نظام حقوقی ایران

در حقوق موضوعه برای تبیین مبنای مسئولیت زیست محیطی، نظریه تقصیر و نظریه خطر به عنوان دو مبنای اصلی مورد توجه هستند. در کنار آن، نظریه انتفاع، نظریه مسئولیت و نظریه تضمین به عنوان نظریه های منشعب از دو نظریه اصلی و تعدیل کننده آنها مورد توجه هستند و در فقه و حقوق امامیه نیز نظریه های ارزشمندی چون نظریه اتلاف، نظریه تسبیب،نظریه تعدی و تفریط، نظریه الضرر و نظریه احترام اموال ارائه شده اند (۱۷ و ۱۸).

در کشورهایی که از نظام مسئولیت[۹] مدنی مبتنی بر تقصیر پیروی میکنند حیطه مسئولیتی محدود به موارد شمرده شده توسط قانون گذار است؛ در حالی که در نقطه مقابل در نظام مسئولیتی نوین که ریشه در

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفدهم، شماره ۲، ۱۴۰۱

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

حقوق عمومی دارد، قلمرو مسئولیت محض به فعالیت های خاصی محدود نمی شود و در صورت وقوع هر نوع خسارت زیست محیطی «فرض تقصیر آلوده کننده»وجود دارد، چرا که در نظام مبتنی بر حقوق عمومی اصل بر مسئولیت محض آلوده کننده است درحالی که در مسئولیت سنتی، " تقصیر" متوجه فرد آلوده کننده است. همچنین در دو نظام،مفهوم خسارت نیز تفاوت می کند: در نظام مسئولیتی سنتی، قابلیت مطالبه خسارت های زیست محیطی با تردید فراوان مواجه است چرا که خسارت مفهوم خاصی دارد و منصرف به اموال خصوصی و حقوق خصوصی اشخاص است اما در نظام مسئولیتی نوین که ریشه در حقوق عمومی دارد خسارت های زیست محیطی با توجه به آسیبی که به حقوق عموم وارد می کند می بایست مورد مطالبه قرار گیرد. اما یکی دیگر از تفاوت های اساسی این دو نظام مسئولیتی، تفاوت در اهداف آنهاست. به طوری که در نظام مسئولیتی سنتی، هدف اصلی جبران خسارات و برگرداندن وضعیت به حالت پیشین است؛ درحالی که در نظام مسئولیتی نوین، هدف اصلی، پیشگیری از ورود خسارت است، یعنی پیش از ورود خسارات، مسئولیت زیست محیطی ایجاد میشود(۱۹).

نظریه تقصیر[۱۰] برای مسئولیت مدنی ناشی از آلودگی و تخریب محیط زیست جامعیت و کارایی الزم را ندارد. دلایل این امر عبارتند از:

- اول ارزیابی خسارت های زیست محیطی بسیار دشوار است.
- دوم اثبات رابطه آلودگی ها و خسارات[۱۱] زیست محیطی مشکل و در برخی موارد غیرممکن میباشد.
- سوم قربانیان خسارت های زیست محیطی انگیزه بسیار کمی برای پیگیری و مطالبه خسارتهای زیست محیطی دارند.
- چهارم در بسیاری از موارد، محیط زیست مال خصوصی نیست و لذا شرط تحقق مسئولیت مدنی[۱۲]، یعنی نقض حقوق مالکیت فردی فراهم نیست لذا بر اساس این نظریه، در عمل اثبات تقصیر غیرمقدور و به تبع آن امکان جبران خسارت غیرممکن است (۲۰).

مناسب‌ترین مبنا برای مسئولیت در قبال محیط زیست، با توجه به ویژگی‌های زیست محیطی و فلسفه و روح کلی حاکم بر حفاظت محیط زیست، نظریه مسئولیت محض است که (با توجه به اصل ۱۶۷قانون اساسی و اعتبار فقه در صورت خلأ قانونی) می‌توان پشتوانه فقهی آن را احترام به اموال متعلق عموم دانست و تخریب، نابودی و آلوده نمودن محیط زیست و منابع طبیعی که مشترکات متعلق به عموم است باید براساس این نظریه حفاظت گردد؛ چرا که طبیعت دارای ارزش ذاتی در فرایند بهره مندی و استفاده انسان از منابع طبیعی و محیط است.متاسفانه این مهم در قوانین ایران مورد توجه قرار نمی گیرد و به دنبال آن رویه دادگاههای ایران مطابق با این مبنا شکل نمی گیرد. همین امر بازنگری اساسی و تدوین قانونی خاص در زمینه رژیم حقوقی جبران خسارات زیست محیطی براساس مبنای مبتنی برروریکرد مطلوب حفاظتی را ضروری می نماید (۲۰).

براساس نظریه خطر[۱۳] هر کس به فعالیتی بپردازد و محیط خطرناکی برای دیگران به وجود می آورد باید زیانهای ناشی از آن را نیز جبران کند. این نظریه با حذف تقصیر از زمره ارکان مسئولیت مدنی و عدم نیاز به اثبات تقصیر، دعاوی جبران خسارت را آسانتر به مقصود میرساند (۲۱). ایراد اصلی که بر نظریه خطر وارد می دانند سلب انگیزه برای فعالیت های تولیدی و اقتصادی توسط فعالات این حیطه است. برای رفع ایراد سلب انگیزه از فعالان تولیدی و اقتصادی می توان از عنصر کارآمد حمایت های نظام بیمه ای از کلیه فعالیت های اقتصادی و تولیدی استفاده کرد، که بدین ترتیب هم میتوان گامی مؤثر جهت حمایت از فعالیتهای اقتصادی برداشت و هم حمایت مؤثر از محیط زیست نمود.

نظریه احترام اموال[۱۴] نیز به دنبال توسعه مسئولیت حداکثری حفاظت از محیط زیست است. در واقع، این نظریه مکمل نظریات فرض تقصیر، اتالف و مسئولیت مطلق است و به عنوان نظریه ای رقیب در برابر نظریه مبتنی بر تقصیر قرار میگیرد. بدین صورت که در فرضی که تلف مستقیما به فاعل اسناد داده میشود، مورد مشمول قاعده اتالف و مسئولیت مستقر است و در فرضی که اثبات رابطه سببیت مواجه با مقدمات و واسطه های بعیده و با دشواری مواجه گردد، مورد تابع احترام اموال زیست محیطی بوده، به ناچار باید به دلیل وضعیت ویژه خسارات زیست محیطی و اهمیت آنها در حیات انسانی، جبران گردد (۱۷).

البته برای جبران خسارات[۱۵] به وسیله دولت باید به چند نکته توجه داشت: در فرضی که ورود زیان قابل انتساب به دولت است بهترین راه معتقد شدن به مسئولیت محض در راستای قاعده الضرراست. یعنی در وهله اول زیانی که در اثر عملکرد مقام عمومی یا نقص وسایل اداری به محیط زیست وارد میشود، به وسیله دولت جبران گردد و در نهایت برای حفظ جنبه بازدارندگی مسئولیت مدنی و کاهش هزینه های دولت، چنانچه تشخیص داده شود که زیان در نتیجه رفتار نامتعارف مقام عمومی حاصل شده است، دولت غرامت پرداختی را از او دریافت نماید. با این شیوه، حقوق زیان دیده بهتر رعایت می شود و مسئولیت مدنی نیز جنبه بازدارندگی خود را حفظ میکند و هزینه های دولت نیز بی رویه افزایش نمی یابد. اما در فرضی که زیان قابل انتساب به دولت نیست مثل جایی که عامل زیان شناخته شده نیست و یا زیان ناشی از بلایای طبیعی است، نظر به اهمیت فراوان محیط زیست، بهتر است که اگر زیان به وسیله وارد کننده آن قابل جبران نبود، دولت وارد عمل شود و براساس نظریه استحقاق، جامعه را از تحمل آلودگی های محیط زیست برهاند (۲۲) با توجه به ماده ۱۱ قانون مسئولیت مدنی «کارمندان ... که به مناسبت انجام وظیفه عمدا یا در نتیجه بی‌احتیاطی خسارتی را ... وارد نمایند، شخصا مسئول ... می‌باشند».

ضرورت پیشگیری از خسارت‌های ناشی از حوادث آلودگی-های نفتی

با توجه به اینکه هدف اصلی، سالم ماندن محیط زیست و جلوگیری از انواع آلودگی‌ها به ویژه آلودگی نفتی می‌باشد، اگر ابتدا محیط آلوده شود و سپس به فکر مقابله با آن بود به منظور و هدف خویش نخواهیم رسید. چرا که وقتی محیط زندگی و زیست ما تخریب و آلوده گردید در

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

بیشتر مواقع دیگر نمی توان کاری کرد و هرگونه برخورد با متخلفین حتی کیفر دادن سنگین آنها هرگز وضعیت محیط زیست را به وضع پیشین باز نخواهد گردانید (۲۳).

بنابراین اگر ما بدنبال یک محیط زیست سالم برای انسانها و حتی سایر موجودات زنده و گیاهان می باشیم باید به دنبال راه حل اصلی و اساسی که همان پیشگیری و جلوگیری از آلودگی و انهدام محیط زیست است باشیم. بنابراین باید به دنبال مکانیزم ها و روش‌هایی بود که متضمن پیشگیری و جلوگیری از انهدام و آلودگی محیط باشیم هر گونه تلاش و سرمایه گذاری در این بخش است که می‌تواند ما را بیش از پیش به هدف و مقصود اصلی خویش یعنی ایجاد یک محیط زیست سالم همراه با نشاط و شادابی برای تمامی انسانها و موجودات کره زمین، برساند.

با توجه به اینکه در قوانین اغلب کشورها آلودگی‌های نفتی جرم محسوب می شود، سیاست فوق پیشگیری بیش از پیش مورد تایید و تاکید قرار می‌گیرد. به جای اینکه ما بگذاریم افراد با آلوده نمودن محیط مرتکب جرم شده و آن‌ها را مجازات کنیم بهتر است توجه خویش را مصروف به پیشگیری از جرائم آلودگی نفتی کنیم و ضمن اینکه افراد جامعه را از مجازات‌های مقرر در قانون مصون می‌داریم از همان ابتدا محیط زیست را سالم نگه داشته و از آلوده نمودن آن جلوگیری می‌نماییم. اما چنانچه با بی مبالاتی شرکت های نفتی آلودگی رخ داد باید طبق قوانینی که پیشتر به آنها اشاره شد خسارت های وارده بررسی مسئولین شناسایی و محاکمه و جریمه شوند.

اساسی ترین مشکلات اخلاقی و حقوقی در پروسه رسیدگی به نمونه هایی از پرونده‌های قضایی خسارت‌های ناشی از حوادث آلودگی‌های نفتی بر محیط زیست در کشور

۱. پرونده آلودگی نفتی پالایشگاه آبادان : پالایشگاه نفت آبادان یا شرکت پالایش نفت آبادان، شرکت پالایش نفت ایرانی است، که در حال حاضر با ظرفیت پالایش ۴۰۰ هزار بشکه در روز، بزرگترین پالایشگاه نفت کشور محسوب می‌شود .پالایشگاه آبادان در سال ۱۲۹۱ به عنوان نخستین پالایشگاه نفت خاورمیانه، توسط شرکت نفت ایران و انگلیس تأسیس شد و در طول سال‌های نخستین، خوراک مورد نیاز آن (نفت خام) تنها از میدان نفتی مسجد سلیمان تأمین می‌شد. هم‌اکنون نفت خام مورد نیاز پالایشگاه آبادان به‌طور روزانه توسط شرکت ملی مناطق نفت‌خیز جنوب و از میادین نفتی آغاجاری، دارخوین و اهواز تأمین می‌شود. در تاریخ ۳ خرداد ۱۳۹۰ هنگام برگزاری مراسم افتتاح طرح بنزین‌سازی در فاز سه پالایشگاه آبادان با حضور رئیس‌جمهوری وقت، انفجاری در پالایشگاه روی داد، که به آتش‌سوزی، پخش گازهای سمی و آسیب های جانی و زیست محیطی منجر شد. حادثه پالایشگاه آبادان به هیچ عنوان خرابکاری و عمدی نبوده و تنها به دلیل آماده نبودن پالایشگاه برای افتتاح بوده‌است . در جریان رسیدگی به پرونده از جمله موارد مورد ضعف در این رای عدم پایبندی به حقوق بین المللی در جبران خسارت زیست محیطی و جریمه های کیفری مناسب می باشد که با توجه به اصول حقوق بین الملل تنظیم نشده است و دارای کاستی های زیادی می باشد.در نتیجه آرای موجود در این پرونده با حقوق بین الملل همراستایی زیادی نداشته وبر آن تاثیر چندانی ندارد.

۲. پرونده آلودگی نفتی نیروگاه رامین اهواز: نیروگاه رامین را یکی از عوامل آلودگی هوای اهواز است و پرونده این نیروگاه به دلیل استفاده از سوخت مازوت و آلودگی بارها به مراجع قضایی ارجاع داده شده است. از خلاهای موجود در این پرونده خسارات زیست محیطی زیادی می باشد که بر منطقه تاثیر منفی گذاشته و موجبات از بین رفتن موجودات را فراهم کرده است. اصول حقوقی مناسب در این رای به چشم نمیخورد و دارای ضعف های زیادی می باشد.

۳. پرونده آلودگی نفتی پتروشیمی فارابی (از صنایع نفتی در استان خوزستان): رشد مصرف مواد پلاستیکی و رونق صنعت رنگ سازی در ایران موجب شد تا در سال ۱۳۵۲ شرکت سهامی ایران نیپون با مشارکت شرکت ملی صنایع پتروشیمی ایران و گروه ژاپنی میتسوبیشی و نیشیوایوا تاسیس شود. . در راستای سیاست گذاری های دولت جمهوری اسلامی ایران و به منظور خصوصی سازی شرکتهای دولتی ، این شرکت که به شرکت پتروشیمی فارابی تغییر نام داده بود، در سال ۱۳۷۳ به بخش خصوصی واگذار شد. این شرکت بارها متهم به آلوده سازی محیط زیست شده و در مراجع قضایی پرونده مورد بررسی قرار گرفته. عدم توجه به مهلک بودن آلودگی و عدم پاسخگویی صاحبان شرکت به محیط زیست و مردم منطقه از نقاط ملموس و منفی رای های صادره توسط مراجع قضایی می باشد.

۴. پرونده آلودگی نفتی پتروشیمی مارون: شرکت پتروشیمی مارون در سال ۱۳۷۷ برای اجرای الفین هفتم تاسیس گردید .با اجرای این طرح که با ظرفیت تولید سالیانه ۱.۱ میلیون تن پلی اتیلن در زمره بزرگترین الفین ها در جهان می باشد، برای اولین بار در کشور C2+ اتان از گاز طبیعی استحصال شده، طی فرآیندهایی به مواد الفینی، فرآورده های پلیمری و شیمیایی تبدیل می شوداین شرکت نیز منجر به آلودگی های نفتی گسترده در منطقه جغرافیایی خود شده است. اما متاسفانه مجازات های کیفری نامناسب با توجه به حجم جرم و عدم جبران خسارت زیست محیطی از عوامل منفی رای مراجع قضایی می باشد. به طور کلی این آرا نتوانسته تاثیر مثبتی بر حقوق بین الملل داشته باشد.

۵. پرونده آلودگی نفتی رودخانه کرخه: گازوئیل ۵۰ کیلومتر از رودخانه کرخه را آلوده کرد. یک بی‌احتیاطی باعث شکسته شدن خط انتقال گازوئیل در نزدیکی مرز دو استان لرستان و خوزستان شد و آلودگی نفتی را به واسطه رودخانه زال وارد کرخه کرد. عدم پاسخگویی مناسب متهمان در قبال فاجعه زیست محیطی و

مقاله مروری
فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفدهم، شماره ۲، ۱۴۰۱
[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]
[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

جانوری و گیاهی و حتی انسانی به طوری که شکایت بسیاری از مردم منطقه را به دنبال داشته است را می توان از خلاهای این رای مراجع قضایی در این رابطه به شمار آورد.

۶. پرونده شرکت محور طلایی در ایجاد آلودگی نفتی اداره حفاظت محیط زیست شهرستان ماهشهر: متاسفانه با توجه به سابقه محکومیت آلودگی نفتی شرکت فوق در دستگاه قضایی در سال ۸۹ همچنان شرکت مذکور به روند آلوده کردن محیط ادامه می دهد به نوعی تکرار جرم داشته و این جای بسی تامل می باشد، که دلیل تکرار جرم می تواند ضعف قوانین کیفری در این زمینه و همچنین قاطع نبودن دستگاه قضا در مقابله با اینگونه جرائم است. که می تواند سلامتی افراد و محیط زیست منطقه را به خطر اندازد. برگزاری این دادگاه با تاخیر زمانی زیادی انجام گشته و نکات جبران خسارت و کیفری به هیچ عنوان مورد نظر در رای نیامده است و با حقوق بین الملل دارای زوایای زیادی می باشد.

۷. پرونده آلودگی تالاب شادگان بوسیله خط لوله انتقال نفت آلودگی تالاب شادگان: عدم جبران خسارات زیست محیطی به طور کامل و عدم جوابگویی مدیران در قبال نقض قوانین از نکات منفی این رای می باشد.

۸. پرونده آلودگی مخازن سوخت نفتی شرکت پاک شیمی فرایند: در این پرونده عدم پاسخگویی توسط مسئولین در رای صادره و عدم جبران خسارات محیط زیستی و انسانی از ایرادات وارد به این پرونده می باشد.

۹. پرونده آلودگی هوا ناشی از ترکیبات آروماتیک نفتی در شرکت توسعه پردازان بیگ: در این پرونده مدیران شرکت تبرئه گشته!! و هیچ رایی که جبران خسارات زیست محیطی ، جانوری و انسانی را صادر کند وجود نداشته است.و قرار کیفری نیز صادر نگردیده است.

البته پرونده های متعددی در رابطه با آلودگی محیط زیست در کشور وجود دارد که مجالی برای طرح همه آنها نیست.

جدول ۱: معرفی پرونده، شاکیان و مبنای قانونی آرا توسط دادگاه‌ها

پرونده	شاکیان	مبنای آرای صادره
پرونده آلودگی نفتی پالایشگاه آبادان	محیط زیست و ساکنین منطقه	مستند به ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی
پرونده آلودگی نفتی نیروگاه رامین اهواز	اداره کل محیط زیست خوزستان	به موجب ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و مواد ۹ و ۱۱ قانون حفاظت بهسازی محیط زیست
پرونده آلودگی نفتی پتروشیمی فارابی (از صنایع نفتی در استان خوزستان)	اداره کل محیط زیست خوزستان	به استناد ماده ۹ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست و اصل پنجاهم قانون اساسی تقاضای تعقیب کیفری
پرونده آلودگی نفتی پتروشیمی مارون	اداره کل محیط زیست خوزستان	مستندا به مواد ۴۷ و ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی و مواد ۱۶ و ۲۹ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا و با رعایت بند دوم ماده ۳ قانون وصول برخی از درآمدهای دولت و مصرف آن
پرونده آلودگی نفتی رودخانه کرخه	اداره کل محیط زیست خوزستان؛ کشاورزان ، دامداران ، بومیان	عدم رسیدگی
پرونده شرکت محور طلایی در ایجاد آلودگی نفتی اداره حفاظت محیط زیست شهرستان ماهشهر	اداره کل محیط زیست خوزستان؛ماهیگیران	به استناد مواد ۹، ۱۰، ۱۱ قانون حفاظت و بهسازی و ماده ۱۶ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا و ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی
پرونده آلودگی تالاب شادگان بوسیله خط لوله انتقال نفت آلودگی تالاب شادگان	اداره کل محیط زیست آبادان ، کشاورزان ، ماهیگیران	موجب ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی
پرونده آلودگی مخازن سوخت نفتی شرکت پاک شیمی فرایند	اداره کل محیط زیست خوزستان	نامشخص
پرونده آلودگی هوا ناشی از ترکیبات آروماتیک نفتی در شرکت توسعه پردازان بیگ	شکایات مردمی و همچنین بررسی کارشناسی انجام شده آلودگی هواتوسط اداره محیط زیست استان خوزستان	طبق قانون ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مرجع

نتیجه گیری

با به وجود آمدن صنایع بزرگ نفت و گاز و با توجه به حوزه‌های عظیم زیرزمینی و وجود منابع سرشار در جهان می بایست نسبت به آلودگی این صنایع در محیط زیست اطراف دقت به عمل آید و اصول اساسی قوانین نفتی رعایت گشته تا حقی از افراد جامعه و محیط زیست ضایع

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

نشود. این امر به ویژه در کشورهایی چون ایران که دارای ذخایر بسیار نفت و گاز است اهمیتی دو چندان دارد.

برای حفظ محیط زیست و ملزم ساختن شرکت ها و سازمان ها آلوده ساز نفتی و غیر نفتی نیاز به نهادینه سازی اخلاق زیست محیطی و تدوین قوانین زیست محیطی با پشتوانه اخلاقی بود. متاسفانه در کشور ما نه تنها اخلاق زیست محیطی بسیار کمرنگ است بلکه پشتوانه های حقوقی برای مجبور کردن شرکت های نفتی و پتروشیمی آلوده ساز به جبران خسارت های زیست محیطی نیز فاقد کارایی و قدرت هستند. در اکثر دادگاه‌های داخلی که صلاحیت خود را از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران گرفتند و بر پایه قوانین اسلامی و فقهی به بررسی پرونده‌های محیط زیستی می پردازند، دیده می‌شود که جبران خسارت انجام نشده و یا مبلغی که دادگاه در جهت جبران خسارت برای شرکت-ها و مدیران آن‌ها در نظر گرفته است به هیچ جواب گوی آسیب‌های زیست محیطی منطقه نمی‌باشد. از این حیث جرایم کیفری اکثر افراد و مدیران شرکت‌ها مورد بررسی قرار نگرفته و یا بعد از مدتی به قید وثیقه آزاد می‌شوند و به کار خود ادامه می‌دهند.

با توجه به این موضوع که حقوق بین‌الملل و قوانین بین‌الملل از قوانین داخلی کشورها که در جهت حفظ محیط زیست و جانوران گیاهان و زندگی انسان‌ها می‌باشد و و آن دسته از آرای که به نحو احسن بتواند به یک پرونده رسیدگی کند بعد از گذشت چندین سال به حقوق بین‌الملل تبدیل گشته تا الگویی برای سایر کشورها باشد؛ می‌توانیم بیان کنیم آرای گرفته شده توسط دادگاه‌های داخلی در اکثر موارد نقشی در توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست نداشته است و حتی می‌توان گفت که در بعضی از موارد آرا بر خلاف اصول حقوق بین‌الملل صادر شده است.

دولتی بودن اکثر سیستم های پالایشگاهی و نفتی در ایران؛ منجر به تخفیفات خاصی برای آن‌ها شده است که این موضوع با قوانین بین-الملل و حقوق بین‌الملل تضاد داشته و در بلند مدت می‌تواند آسیب‌های جدی را به محیط زیست وارد کند زیرا جبران خسارتی از طرف دولت به سازمان محیط زیست و افراد آسیب دیده پرداخت نگردیده و یا اگر مبلغی پرداخت شده است به هیچ عنوان نتوانسته جواب گوی حوادث اتفاق افتاده باشد. امید می‌رود که در سال های آینده با توجه به اصل خصوصی سازی شرکت‌های پیمانکاری؛ رعایت حقوق بین الملل؛ به روز کردن سیستم قضایی کشور و همچنین با توجه به معیارهای اسلامی و اصول اخلاق زیست محیطی آرای منصفانه‌ای را از طرف دادگاه‌های صالحه در دستور کار داشته باشد تا محیط زیست سالم همراه با پیشرفت صنایع نفتی را در کشور شاهد باشیم. بر این اساس پیشنهادات زیر مطرح می شود:

- اصلاح قوانین در حوزه حقوق محیط زیست: در هر کشوری حقوق داخلی محیط زیست آن کشور باید انعکاسی از سیاست‌ها و استراتژی‌ها برای دستیابی به اهداف زیست محیطی و توسعه پایدار بوده و بتواند آن قوانین نظام‌های تأثیر گذار اجرای سیاست-ها و استراتژی‌ها را تأسیس و نهادها و موسسات مرتبط را تقویت کند و این قوانین تأمین کننده منابع مالی و انسانی مناسب و لازم برای تحقق اهداف محیط زیستی باشد.
- هماهنگی و تقویت رژیم های نهادین: قوانین محیط زیست داخلی هر کشور باید ظرفیت سازی مطلوب را در بخش‌های مختلف کشور که اداره امور محیط زیست را بر عهده دارند برای یک مدیریت مطلوب محیط زیستی به عمل آورند و این قوانین باید بتوانند هماهنگی‌های لازم را برای تحقق اهداف بین وزارتخانه‌ها و ارگان‌های دولتی به عمل آورده و یا سایر بازیگران عرصه مدیریت محیط زیست نظر سازمان‌های غیر دولتی و جامعه مدنی را وارد عرصه نماید.
- برگزاری نشست‌ها: نشست‌ها و تبادل افکار بین ادیان مختلف در زمینه مسائل حقوق بشری و مسائل زیست محیطی.
- ایجاد الزامات جدید برای مراکز علمی و پژوهشی: ایجاد الزامات در بسط و توسعه اخلاق زیست محیطی مناسب و مبتنی بر فرهنگ، ارزش‌ها و باورهای ملی و محلی مهم و موثر است.

ملاحظه‌های اخلاقی

در این پژوهش مروری با معرفی منابع مورد استفاده، اصل اخلاق امانت داری علمی رعایت و حق معنوی مولفین آثار محترم شمرده شده است.

واژه نامه

1. Marine environment	محیط زیست دریایی
2. Oil industry	صنایع نفتی
3. Environmental rights	حقوق محیط زیست
4. Human rights	حقوق بشر
5. Environmental ethics	اخلاق زیست محیطی
6. Oil pollution	آلودگی نفتی
7. Ecological balance	تعادل اکولوژیک
8. Ethical principles	اصول اخلاقی
9. The system of responsibility	نظام مسولیتی
10. Theory of guilt	نظریه تقصیر
11. Damage	خسارت
12. Civil liability	مسولیت مدنی
13. Risk theory	نظریه خطر
14. The theory of property respect	نظریه احترام اموال
15. Compensation	جبران خسارت

References

1. Basiri MA, Najafi D. (2010). Human rights and environmental ethics. Journal of Human Rights; 5(1). (In Persian).
2. Dzwonkowska D. (2018). Is environmental virtue ethics anthropocentric? Journal of Agricultural and Environmental Ethics; 31:723–73.
3. Pojman LP. (2001). On the ethics environmental concerns. London: Thompson and learning.

مقاله مروری
فصلنامه اخلاق در علوم و فناوری، سال هفدهم، شماره ۲، ۱۴۰۱

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

4. Farhud DD. (2007). A review of the history of ethics with a collection of different areas of ethics. Ethics in Science and Technology; 2(1,2). (In Persian).
5. Farhud DD. (2018). Ethics & Society. Int. J. Ethics Soc.; 1(1). (In persian).
6. Sarvestani AA, Shahvali M, Mohagheghdamad SM. (2007). The nature and perspectives of environmental ethics with emphasis on the Islamic perspective. Ethics in Science and Technology; 2: 1-20. (In Persian).
7. Callicott JB. (2018). Environmental ethics in the anthropocene. Transtext(e)s Transcultures; 13: 1-20 .
8. Gheshlagh ME, Hashemi M, Mohebi M, Rostami V. (2018). The right to a healthy environment in the light of legal and ethical principles. Journal of Ethical studies; 8(3). (In Persian).
9. Jervis R. (2016). Cooperation under the security dilemma. World Politics; 30(2).
10. Carpenter A. (2019). Oil pollution in the North Sea: the impact of governancemeasures on oil pollution over several decades. Hydrobiologia; 845:109–127
11. Youna L. (2015). Transboundary pollution from offshore activities: a study of the Montara offshore oil spill in S. Jayakumar et al (eds), Transboundary pollution: evolving issues of international law and policy. London: Edward Edgar Publishing Limited.
12. Office of Response and Restoration (2015). What happens when oil spills meet massive islands of seaweed? Available at: https://response.restoration.noaa.gov/about/media/what-happens-when-oil-spills-meet-massive-islands-seaweed.html. Accessed: 12 May 2020 .
13. Cavelty MD. (2015). Cyber-Security and threat politics; US efforts to secure the information age. USA/ New York: Routledge.
14. Encyclopedia (2019). Environmental rights. Available at: https://www.encyclopedia.com/science/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/environmental-rights. Accessed: 12 may 2020 .
15. Cavelty MD. (2017). Cyber-security and politics; US efforts to secure the information age. USA: New York Routledge.
16. Maghrebi HF. (2009). Environmental ethics from an Islamic perspective. Journal of Medical Ethics; 3(8). (In Persian).
17. Fahimi A, Mashhadi A. (2011). Shi'a jurisprudence and the evolution of the principles of environmental civil liability. Journal of Rights, Faculty of Rights and Political Sciences; 41(1). (In Persian).
18. Bahrami A, Fahimi A. (2007). The basis of environmental civil responsibility in Iranian jurisprudence and law. Journal of Islamic Rights; 26. (In Persian).
19. Katuzian N, Ansari M. (2008). Liability for environmental damage. Journal of Private Law Studies, 38(2). (In Persian).
20. Khoeeni G, Karami S. (2014). Civil liability for environmental pollution in anfal. Journal of Knowledge of Civil Rights; 3(1). (In Persian).
21. Katozian N. (2014). Out-of-contract requirements (civil liability). 1st ed. Iran/Tehran: Tehran University. (In Persian).
22. Zargoush M. (2010). Government civil responsibility. 1st ed. Iran/Tehran: Mizan Foundation. (In Persian).
23. Brownveis E. (2000). Protecting the environment and the rights of future generations in the light of the 1996 international court of justice judicial review. Journal of forign Politics; 15(3).

[Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8]

[DOR: 20.1001.1.22517634.1401.17.2.6.8] [Downloaded from www.ethicsjournal.ir on 2026-11-21]